

علم الاصول والمبادئ

اشاره:

با توجه به اینکه در پیام تسلیت مقام معظم رهبری به مناسبت رحلت آیت‌الله مصباح یزدی از این عالم رحیل با عنوان «حکیم» یاد کرده‌اند، در مطلب پیش‌رو به بررسی کلام حضرات معصومین علیهم‌السلام درباره ارزش حکمت و موانع رسیدن به آن پرداختیم که تقدیم حضور شما خوانندگان ارجمند می‌شود.

حکمت از نگاه معصومین علیهم‌السلام

هادی مازندرانی

احداً من العالمین.

اگر در پی علم صحیح هستی آن‌را از ما اهل بیت بگیر که به ما حکمت و فصل خطاب (منطقی نیرومند و گفتاری مؤثر و نافذ) داده شده است، خداوند ما را برگزید و به ما عنایتی کرد که به هیچ‌کس از مردم نداشته است.^۱

امام صادق علیه‌السلام:

نَحْنُ شَجَرَةُ النَّبُوَّةِ، وَبَيْتُ الرَّحْمَةِ، وَ مَفَاتِيحُ الْحِكْمَةِ، وَ مَعْدِنُ الْعِلْمِ. ما درخت نبوت، خانه رحمت، کلیدهای حکمت و معدن دانش هستیم.^۲

اهل بیت علیهم‌السلام معدن حکمت

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم:

أنا مدينة الحكمة و علی بابها فمن أراد الحكمة فليأت الباب. من شهر «حکمت» هستم و علی علیه‌السلام در آن است هر کس بخواهد وارد این شهر شود باید از در وارد شود.^۱

امام صادق علیه‌السلام:

إذا اردت العلم الصحيح فخذ عن اهل البيت فأنارونا و اوتينا شرح الحكمة و فصل الخطاب ان الله اصطفانا و آتانا ما لم يؤت

امام محمد باقر

نَحْنُ السَّرَاحُ لِمَنْ اسْتَضَاءَ بِنَا وَ نَحْنُ السَّبِيلُ لِمَنْ اقْتَدَى بِنَا وَ نَحْنُ الْهُدَاةُ إِلَى الْجَنَّةِ وَ نَحْنُ عِزُّ الْإِسْلَامِ وَ نَحْنُ الْجُسُورُ وَ الْقَنَاطِرُ مَنْ مَضَى عَلَيْهَا سَبَقَ وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا مَخَقَ وَ نَحْنُ السَّنَامُ الْأَعْظَمُ وَ نَحْنُ الَّذِينَ بِنَا نَزَلَ الرَّحْمَةُ وَ بِنَا تُسْقَوْنَ الْغَيْثَ. ما چراغ راهنما هستیم برای هر که از ما طلب نور کند. ما راهی هستیم برای کسی که پیرو ما باشد و ما هدایت‌کنندگان به بهشت هستیم. ما عزت اسلام و ما پل‌ها و معبرهای بزرگی هستیم که هر کس از روی آن بگذرد پیش می‌افتد و هر که تخلف جوید گمراه می‌شود. ما رکن اصلی هستیم و ما همان کسانی هستیم که به واسطه ما رحمت نازل می‌شود و به وسیله ما بر شما باران می‌بارد و به واسطه ما عذاب از شما برطرف می‌گردد.^۲

امام هادی در «زیارت جامعه»:

السلام علی محال معرفة الله، و مساکن برکة الله، و معادن حکمة الله. درود خدا بر جایگاه‌های شناخت الهی، جایگاه‌های برکت خداوندی و معادن حکمت پروردگار!^۳

امام محمد باقر

نَحْنُ حُجَّةُ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ وَ شُهَدَاؤُهُ عَلَى خَلْقِهِ وَ أَمْنَاؤُهُ عَلَى وَحْيِهِ وَ خَزَائِنُهُ عَلَى عِلْمِهِ وَ وَجْهُهُ الَّذِي يُوْتِي مِنْهُ وَ عَيْنُهُ فِي بَرِيَّتِهِ وَ لِسَانُهُ النَّاطِقُ وَ قَلْبُهُ الْوَاعِي وَ بَابُهُ الَّذِي يَدْخُلُ عَلَيْهِ وَ نَحْنُ الْعَامِلُونَ بِأَمْرِهِ وَ الدَّاعُونَ إِلَى سَبِيلِهِ بِنَا عُرِفَ اللَّهُ وَ بِنَا عُبِدَ اللَّهُ نَحْنُ الْأَدْلَاءُ عَلَى اللَّهِ وَ لَوْلَا مَا عُبِدَ اللَّهُ. ما حجت خدا در میان بندگان او و گواهان بر خلق و امینان بر وحی او و خزانه‌داران علم او هستیم و وجه خداییم که از طرف او آمده‌ایم و دیده او میان مردم و زبان گویا و قلب آگاه الهی و باب‌الله هستیم که به سوی او رهبری می‌نماییم. ما عالم به امر و دعوت‌کننده به راه الهی هستیم. به واسطه ما خدا شناخته شد و پرستش گردید ما راهنمایان به سوی خداوند هستیم اگر ما نبودیم خدا پرستش نمی‌شد.^۴

ارزش حکمت

امام علی

من خزائن الغیب تظهر الحكمة. حکمت، از خزانه‌های غیب آشکار می‌شود.^۵

امام علی

الحکمه روضة القلاء، و نزهة النبلاء. حکمت، گلزار خردمندان است و گردش‌گاه فرزندان.^۶

پیامبر صلی الله علیه و آله:

قلبت لیس فیہ شیء من الحكمة کبیت خرب فتعلموا و علموا و تفقهوا و لا تموتوا جهالاً فان الله لا يعذر علی الجهل؛ دلی که در آن حکمتی نیست، مانند خانه ویران است، پس پیاموزید و آموزش دهید، بفهمید و نادان نمیرید. براستی که خداوند، بهانه‌ای را برای نادانی نمی‌پذیرد.^۷

امام علی

خذ الحكمة انی كانت فان الحكمة ضالة كل مؤمن؛ حکمت را هر کجا که یافتی فراگیر، زیرا حکمت گم‌شده هر مومن است.^۸

امیر المؤمنین: الحكمة ضالة المؤمن فليطلبها و لو في أيدي أهل الشر؛ حکمت، گم‌شده‌ی مؤمن است، پس باید آن را طلب کند، ولو در دستان اهل شر باشد.^۹

امام علی

كل شيء يمل ما خلا طرائف الحكم. هر چیزی ملال آور می‌شود، جز سخنان دل‌نشین حکیمانه.^{۱۰}

امام علی

الحكمة شجرة تثبت في القلب، و تثمر على اللسان. حکمت درختی است که در دل می‌روید و بر زبان به بار می‌نشیند.^{۱۱}

امام صادق

إن الحكمة لتكون في قلب المنافق فتجلجل في صدره حتى يخرجها فيوعبها المؤمن وتكون كلمة المنافق في صدر المؤمن فتجلجل في صدره حتى يخرجها فيوعبها المنافق؛ به راستی حکمتی که در قلب منافق جا می‌گیرد، در سینه‌اش بی‌قراری می‌کند تا از آن بیرون آید و مؤمن آن را برمی‌گیرد و سخن منافقانه (غو و بیهوده) در سینه مؤمن بی‌قراری می‌کند تا از آن بیرون برود و منافق آن را برگیرد.^{۱۲}

امیر المؤمنین

خذ الحكمة ممن أتاك بها و انظر إلى ما قال و لا تنظر إلى من قال؛ حکمت را از کسی که برایت بیاورد، بگیر و به آن چه گفته می‌شود بنگر و به آن کس که می‌گوید، منگر.^{۱۳}

امام کاظم

لا تمنحوا الجهال الحكمة فتظلموها، و لا تمنعوها أهلها فتظلموهم؛ «حکمت» را به نادانان ندهید، که به حکمت ظلم کرده‌اید و آن را از اهلش دریغ نکنید، که به آنان ستم کرده‌اید.^{۱۴}

امام علی

ليس الحكيم من لم يدار من لا يجد بدا من مداراته؛ حکیم نیست آن کس که مدارا نکند با کسی که چاره‌ای جز مدارا کردن با او نیست.^{۱۵}

امام کاظم

إن الزرع ينبت في السهل ولا ينبت في الصفا فكذلك الحكمة تعمر في قلب المتواضع ولا تعمر في قلب المتكبر الجبار، لأن الله جعل التواضع آلة العقل وجعل التكبر من آلة الجهل؛ زراعت در زمین هموار می‌روید، نه بر سنگ سخت و چنین است که حکمت، در دل‌های متواضع جای می‌گیرد نه در دل‌های متکبر. خداوند متعال، تواضع را وسیله عقل و تکبر را وسیله جهل قرار داده است.^{۱۶}

حکمت، در دل‌های متواضع جای می‌گیرد نه در دل‌های متکبر. خداوند متعال، تواضع را وسیله عقل و تکبر را وسیله جهل قرار داده است.

امام موسی کاظم علیه السلام:

قَلْبُهُ الْمُنْطِقُ حُكْمٌ عَظِيمٌ، فَعَلَيْكُمْ بِالصَّمْتِ فَإِنَّهُ دَعَا حَسَنَةً وَقَلْبُهُ وَزَرٌ وَخِفَّةٌ مِنَ الذَّنُوبِ؛ كَمَا كَوَّبِي، حِكْمَتٌ بَزْرُغِي، بَرِ شَمَا بَادَ بِهَمْشِي كَمَا أَسَاسِي نِيكُو وَ سَبْكَبَارِي وَ سَبَبٌ تَخْفِيفٌ گناه است.^{۱۹}

امام سجاد علیه السلام:

لِلْعَبْدِ أَرْبَعٌ أَعْيُنٌ: عَيْنَانِ بِيضُرُ بِهِمَا أَمْرٌ دِينِهِ وَدُنْيَاهُ وَعَيْنَانِ بِيضُرُ بِهِمَا أَمْرٌ آخِرَتِهِ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ حَيْرٍ أَنْ يَفْتَحَ لَهُ الْعَيْنَيْنِ اللَّتَيْنِ فِي قَلْبِهِ فَأَبْصَرَ بِهِمَا الْغَيْبَ وَأَمْرٌ آخِرَتِهِ. حضرت سجاد امام زین العابدین علیه السلام فرمود: برای عبد چهار چشم است، دو چشم که به وسیله آن دو، دین و دنیا را می‌نگرد و دو چشم که به وسیله آن دو آخرت خود را نظر می‌کند، پس وقتی خداوند خیری را برای بنده‌اش بخواهد، دو چشم دل خود را باز می‌کند تا با آن دو، غیب و امر آخرت خود را ببیند.^{۲۰}

امام علی علیه السلام:

و مِنْ حِكْمَتِهِ - يَعْنِي الْمَرَّةَ - عِلْمُهُ بِنَفْسِهِ. و از حکمت آدمی، خودشناسی اوست.^{۲۱}

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم:

إِنَّ الرَّفْقَ رَأْسُ الْحِكْمَةِ. مدارا کردن، سرآمد حکمت است.^{۲۲}

امام علی علیه السلام:

حِفْظُ الدِّينِ ثَمَرَةُ الْمَعْرِفَةِ وَ رَأْسُ الْحِكْمَةِ. حفظ دین، ثمره معرفت و سرآمد حکمت است.^{۲۳}

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم:

إِنَّ أَشْرَفَ الْحَدِيثِ ذِكْرُ اللَّهِ، وَ رَأْسُ الْحِكْمَةِ طَاعَتُهُ. بهترین سخن، ذکر خداست و سرآمد حکمت، اطاعت از اوست.^{۲۴}

امام علی علیه السلام:

لَيْسَ بِحَكِيمٍ مَنْ قَصَدَ بِحَاجَتِهِ غَيْرَ كَرِيمٍ. حکیم نیست، کسی که نیاز خود را نزد شخص غیر کریم برد.^{۲۵}

امام علی علیه السلام:

مَنْ ثَبَّتَ لَهُ الْحِكْمَةُ عَرَفَ الْعِبْرَةَ. هر که حکمت در دل او جای گیرد، عبرت‌شناس شود.^{۲۶}

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم:

كَلِمَةُ الْحِكْمَةِ يَسْمَعُهَا الْمُؤْمِنُ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ. سخن حکیمانه‌ای را که مؤمن بشنود بهتر از عبادت یک سال است.^{۲۷}

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم:

مَنْ أَكَلَ طَعَامًا لِلشَّهْوَةِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ الْحِكْمَةَ. هر کس غذایی را برای شهوت [و لذت و نه سد جوع] بخورد، خداوند حکمت را بر دل او حرام گرداند.^{۲۸}

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم:

كَلِمَةُ الْحِكْمَةِ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ، فحيثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا. سخن حکیمانه، گم‌شده مؤمن است، پس هر جا آن را بیابد به آن سزاوارتر است.^{۲۹}

امام علی علیه السلام:

الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ، فَخُذِ الْحِكْمَةَ وَ لَوْ مِنْ أَهْلِ التَّفَاقِي. حکمت، گم‌شده

مؤمن است؛ پس، آن را،
گر چه از منافقان، فرا گیرید.^{۳۰}

امام علی علیه السلام:

كَلِمًا قَوِيَّةً الْحِكْمَةُ ضَعْفَتِ الشَّهْوَةُ. هر چه حکمت نیرومندتر شود، شهوت و خواهش‌های نفسانی ناتوان‌تر می‌شود.^{۳۱}

امام علی علیه السلام:

كَسْبُ الْحِكْمَةِ إِجْمَالُ التُّطْقِ، وَ اسْتِعْمَالُ الرَّفْقِ. به دست آوردن حکمت با کوتاه‌گویی و در پیش گرفتن نرمی و مدارا میسر می‌شود.^{۳۲}

امام علی علیه السلام:

أَوَّلُ الْحِكْمَةِ تَرْكُ اللَّذَاتِ، وَ آخِرُهَا مَقَاتُ الْفَانِيَاتِ. نخستین گام حکمت، و نهادن لذت‌هاست و آخرین گام آن، دشمن داشتن هر آنچه فانی می‌شود.^{۳۳}

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم:

إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَيْدَانُ، فَأَهْدُوا إِلَيْهَا طُرَافَ الْحِكْمِ. این دل‌ها نیز، همچون بدن‌ها، خسته می‌شوند؛ پس [برای زدودن خستگی آن‌ها] سخنان دل‌نشین حکیمانه را به آن‌ها پیش کش کنید.^{۳۴}

پیامبر اعظم ﷺ:

عَرَبِيَّتَانِ فَاحْتَمَلُوهُمَا: كَلِمَةُ حِكْمَةٍ مِنْ سَفِيهِهٖ فَاقْبَلُوها، وَ كَلِمَةُ سَفَهٍ مِنْ حَكِيمٍ فَاغْفِرُوها. دو چیز استثنایی است، اول این که اگر کلامی حکمت‌آمیز از انسان نادان صادر شده، آن را بپذیرید، دوم این که هر گاه شخص حکیمی کلام اشتباهی گفت، قبول نکنید و از سخن او پیروی نکنید.^{۳۵}

امام باقر ﷺ:

قِيلَ لِلْقَمَانِ: مَا الَّذِي أَجْمَعْتَ عَلَيْهِ مِنْ حِكْمَتِكَ؟ قَالَ: لَا أَتَكَلَّفُ مَا قَدْ كَفَيْتُهُ، وَلَا أَضَيِّعُ مَا وُلِّيْتُهُ.

پیامبر صلی ﷺ:

مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا، ظَهَرَتْ يَتَابِعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ
هر کس چهل روز خود را برای خدا خالص کند، چشمه‌های حکمت از قلب وی بر زبان او جاری می‌شود.^{۳۷}

امام علی ﷺ:

أَلَا إِنَّ الْعِلْمَ الَّذِي هَبَطَ بِهِ آدَمُ وَ جَمِعُ مَا فَضَّلْتَ بِهِ النَّبِيُونَ إِلَى خَاتَمِ النَّبِيِّينَ فِي عِتْرَةِ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَ الْمُرْسَلِينَ، فَأَيْنَ يَتَاهُ بِكُمْ وَ أَيْنَ تَذْهَبُونَ؟! آگاه باشید علمی که آدم علیه السلام آن را فرود آورد و هر آن چه پیامبران تا خاتم پیامبران، بدان ترجیح داده شده‌اند، در خاندان خاتم پیامبران و رسولان، محمد ﷺ است. پس به کدام کژراهه می‌دوید و به کدام سو می‌روید؟^{۳۸}

عوامل رسیدن به حکمت شناخت خدا

رسول اکرم ﷺ:

أَفْضَلُ الْعَمَالِ الْعِلْمُ بِاللَّهِ إِنَّ الْعِلْمَ يَنْفَعُكَ مَعَهُ قَلِيلُ الْعَمَلِ وَ كَثِيرُهُ وَإِنَّ الْجَهْلَ لَا يَنْفَعُكَ مَعَهُ قَلِيلُ الْعَمَلِ وَ لَا كَثِيرُهُ؛ بهترین اعمال، خدانشناسی است، زیرا با وجود علم و معرفت، عمل، کم یا زیاد تو را سود می‌بخشد اما با وجود نادانی (نسبت به خدا) عمل، نه اندکش تو را سود می‌بخشد نه بسیارش.^{۳۹}

امام علی ﷺ:

وَلَوْ صَرَبْتَ فِي مَذَاهِبِ فِكْرِكَ لَتَبْلُغَ غَايَاتِهِ مَا دَلَّتْكَ الدَّلَالَةُ إِلَّا عَلَى أَنْ فَاطِرُ النَّمَلَةِ هُوَ فَاطِرُ النَّخْلَةِ لِذَقِيقِ تَفْصِيلِ كُلِّ شَيْءٍ وَ غَامِضِ اخْتِلَافِ كُلِّ حَيٍّ وَ مَا الْجَلِيلُ وَ اللَّطِيفُ وَ الثَّقِيلُ وَ الْخَفِيفُ وَ الْقَوِيُّ وَ الضَّعِيفُ فِي خَلْقِهِ إِلَّا سَوَاءً؛ اگر راه‌های اندیشه‌ها را در نوردی تا به پایانه‌های آن رسی، هیچ دلیلی تو را جز به این رهنمون نشود که آفریننده مورچه همان آفریننده درخت خرما است و این به سبب دقت و ظرافتی است که جداسازی هر چیزی از چیز دیگر و پیچیدگی و تنوعی است که در هر موجود زنده‌ای به کار رفته است موجودات بزرگ و کوچک، سنگین و سبک و نیرومند و ناتوان، همگی در آفرینش برای خداوند یکسانند.^{۴۰}

اطاعت از خدا

امیرالمومنین ﷺ:

رَأْسُ الْحِكْمَةِ لِرُؤْمِ الْحَقِّ وَ طَاعَةُ الْمُحِقِّ؛ پایبندی به حق و فرمانبری از کسی که بر حق می‌باشد، اساس حکمت است.^{۴۱}

خشیت از خدا:

پیامبر ﷺ:

حَشِيئَةُ اللَّهِ رَأْسُ كُلِّ حِكْمَةٍ؛ خشیت خداوند اساس هر حکمتی است.^{۴۲}

بردباری پرده‌ای پوشاننده و عقل شمشیری برنده است، پس عیب‌های اخلاقی خود را با بردباری بیوشان و با عقل خود به جنگ هوا و هوست برخیز.

به لقمان گفته شد: حکمت

خود را در چه چیز گردآوری او

خلاصه کردی؟ گفت: «برای چیزی که کفایت

(تضمین) شده‌ام، خود را به زحمت نمی‌اندام و کاری

را که در آن سرپرستی شده‌ام، ضایع نمی‌کنم.»^{۴۳}

پیامبر خدا ﷺ:

رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ. ترس از خدا، سرآمد حکمت است.^{۴۳}

زهد:

امام صادق ﷺ: مَنْ زَهَدَ فِي الدُّنْيَا أَثْبَتَ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فِي قَلْبِهِ، وَأَنْطَقَ بِهَا لِسَانَهُ؛ هر که به دنیا پشت کند خداوند حکمت را در دل او استوار گرداند و زبان او را به آن گویا سازد.^{۴۴}

تفکر

امام علی ﷺ:

الْعِلْمُ وَرَأْيُهُ كَرِيمَةٌ، وَالْإِدَابُ حُلْمٌ مُجَدَّدٌ، وَالْفِكْرُ مِرَاةٌ صَافِيَةٌ؛ علم میراث گران بهائی است و ادب لباس فاخر و زینتی است و فکر آئینه‌ای است صاف.^{۴۵}

پیامبر ﷺ:

أَوْصَانِي رَبِّي بِسَبْعٍ: أَوْصَانِي بِالْإِخْلَاصِ فِي السَّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَأَنْ أَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَنِي وَأَعْطَى مَنْ حَرَمَنِي وَأَجِلَ مَنْ قَطَعَنِي وَأَنْ يَكُونَ صَمْتِي فِكْرًا وَنَظْرِي عِبْرًا؛ پروردگارم هفت چیز را به من سفارش فرمود: اخلاص در نهان و آشکار، گذشت از کسی که به من ظلم نموده، بخشش به کسی که مرا محروم کرده، رابطه با کسی که با من قطع رابطه کرده، و سکوتم همراه با تفکر و نگاهم برای عبرت باشد.^{۴۶}

علم

رسول الله ﷺ:

خَيْرُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مَعَ الْعِلْمِ وَسُرُّ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مَعَ الْجَهْلِ؛ خیر دنیا و آخرت با دانش است و شر دنیا و آخرت با نادانی.^{۴۷}

معصوم ﷺ:

إِنَّ الْعِلْمَ حَيَاةُ الْقُلُوبِ وَنُورُ الْبَصَارِ مِنَ الْعَمَى وَقُوَّةُ الْبَدَانِ مِنَ الضَّعْفِ؛ به راستی که دانش، مایه حیات دل‌ها، روشن کننده دیدگان کور و نیروبخش بدن‌های ناتوان است.^{۴۸}

عقل

امام علی ﷺ:

الْحِلْمُ عِظَاءٌ سَاتِرٌ وَالْعَقْلُ حُسَامٌ قَاطِعٌ، فَاسْتُرْ حَلْلَ خَلْقِكَ بِحِلْمِكَ وَقَاتِلْ هَوَاكَ بِعَقْلِكَ؛ بردباری پرده‌ای پوشاننده و عقل شمشیری برنده است، پس عیب‌های اخلاقی خود را با بردباری ببوشان و با عقل خود به جنگ هوا و هوست برخیز.^{۴۹}

امام صادق ﷺ:

دَعَاةُ الْإِنْسَانِ الْعَقْلُ وَالْعَقْلُ مِنْهُ الْفِطْنَةُ وَالْفَهْمُ وَالْحِفْظُ وَالْعِلْمُ وَالْعَقْلُ يَكْمُلُ وَهُوَ دَلِيلُهُ وَمُبْرُهُ وَمَفْتَاخُ أَمْرِهِ فَإِذَا كَانَ تَأْيِيدُ عَقْلِهِ مِنَ التَّوَرِّكَ كَانَ عَالِمًا حَافِظًا ذَاكِرًا فَطِنًا فَهَمَا فَعَلِمَ بِذَلِكَ كَيْفَ وَ لِمَ وَ حَيْثُ وَ عَرَفَ مَنْ نَصَحَهُ وَ مَنْ عَشَّهْ فَإِذَا عَرَفَ ذَلِكَ عَرَفَ مَجْرَاهُ وَ مَوْصُولَهُ وَ مَفْصُولَهُ وَ أَخْلَصَهُ مِنْ تَأْيِيدِ الْعَقْلِ؛ ستون انسانیت، عقل است و از عقل، زیرکی، فهم، حفظ و دانش بر می‌خیزد. با عقل، انسان به کمال می‌رسد. عقل، راهنمای انسان، بینا کننده و کلید کارهای اوست. هر گاه عقل با نور یاری شود، دانا، حافظ، تیزهوش و فهیم می‌شود و بدین وسیله (پاسخ) چگونه، چرا و کجا را

می‌فهمد و خیرخواه و دغلکار را می‌شناسد و هرگاه این را دانست، مسیر حرکت و خویش و بیگانه را می‌شناسد و در توحید و طاعت خداوند اخلاص می‌ورزد و چون چنین کرد، آن چه از دست رفته جبران می‌کند و بر آن چه در آینده می‌آید چنان وارد می‌شود که می‌داند در کجای آن است و برای چه منظوری در آن جاست. از کجا آمده و به کجا می‌رود، و این همه از پرتو تأیید عقل است.^{۵۰}

ترک لذات و شهوات:

امام علی ﷺ: أَوَّلُ الْحِكْمَةِ تَرْكُ اللَّذَاتِ، وَأَخْرُهَا مَقْتُ الْفَائِيَاتِ؛ نخستین گام حکمت وانهدان لذت‌هاست و آخرین گام آن دشمن داشتن هر آن چه فانی می‌شود.^{۵۱}

امام علی ﷺ:

اغْلِبِ الشَّهْوَةَ تَكْمُلُ لَكَ الْحِكْمَةُ؛ بر شهوت و خواهش نفس چیره شو، حکمت تو به کمال می‌رسد.^{۵۲}

خوبیستن داری از گناه:

امام علی ﷺ: لَا حِكْمَةَ إِلَّا بِعِصْمَةٍ. حکمت، جز با خوبیستن داری از گناه به دست نمی‌آید.^{۵۳}

حفظ دین:

امام علی ﷺ: جَفِظَ الدِّينَ ثَمَرُهُ الْمَعْرِفَةُ وَرَأْسُ الْحِكْمَةِ؛ حفظ دین میوه معرفت و خود آن اساس حکمت است.^{۵۴}

کم‌گویی:

امام علی ﷺ: كَسَبُ الْحِكْمَةِ إِجْمَالُ التُّطُقِ، وَاسْتِعْمَالُ الرَّفْقِ؛ کسب حکمت با اجمال و کم‌گویی و به کارگیری رفق در زندگی است.^{۵۵}

موانع حکمت

لجاجت

امام علی ﷺ:

مَنْ لَجَّ وَ تَمَادَى فَهُوَ الرَّكَاسُ الَّذِي رَأَى اللَّهَ عَلَى قَلْبِهِ وَ صَارَتْ دَائِرَةُ السُّوءِ عَلَى رَأْسِهِ؛ هر کس لجاجت کند و بر آن پافشاری نماید، او همان بخت برگشته‌ای است که خداوند بر دل او پرده [غفلت] زده و پیشامدهای ناگوار بر فراز سر او قرار گرفته است.^{۵۶}

عجب

رسول الله ﷺ:

لَوْلَا أَنَّ الذَّنْبَ لِلْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنَ الْعُجْبِ مَا خَلَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بَيْنَ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ وَ بَيْنَ الذَّنْبِ أَبَدًا؛ اگر گناهی برای مومن از عجب بهتر بود، خداوند عز و جل، هرگز بنده مومن را به گناه گرفتار نمی‌کرد.^{۵۷}

تکبر

امام علی ﷺ:

وَعَنْ ذَلِكَ مَا حَرَسَ اللَّهُ عِبَادَهُ الْمُؤْمِنِينَ بِالصَّلَوَاتِ وَالزَّكَاةِ وَمُجَاهِدَةِ الصِّيَامِ فِي الْيَوْمِ الْمَفْرُوضَاتِ تَسْكِينًا لِأَطْرَافِهِمْ وَتَخَشُّعًا لِأَبْصَارِهِمْ وَتَذَلِيلًا لِنُفُوسِهِمْ وَتَخْفِيفًا لِقُلُوبِهِمْ وَإِذْهَابًا لِلخُبَالِ عَنْهُمْ... انظروا إلى ما في هذه

از این جاست که خداوند بندگان مؤمن خود را به وسیله نمازها و زکات‌ها و جدیت در روزه‌داری در روزها واجب، نگهداری می‌کند، زیرا که این امور باعث آرام شدن اعضا و جوارح و خشوع دیدگان و فروتنی جان‌ها و خضوع دل‌ها و بیرون راندن کبر و نخوت از وجود آنان می‌شود...

۱۱. تحف العقول، ص ۲۰۱.
۱۲. شرح غرر الحکم: ج ۴، ص ۵۳۹.
۱۳. شرح غرر الحکم: ج ۲، ص ۱۰۶.
۱۴. بحار الأنوار، ج ۲، ص ۹۴.
۱۵. عیون الحکم و المواعظ، ص ۲۴۱.
۱۶. بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۳۰۳.
۱۷. بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۵۷.
۱۸. تحف العقول، ص ۳۹۶.
۱۹. تحف العقول ص ۳۹۴.
۲۰. الخصال: ۱/ ۲۴۰.
۲۱. بحار الأنوار: ج ۷۸، ص ۸۱.
۲۲. کنز العمال: ۵۴۴۴.
۲۳. شرح غرر الحکم: ج ۳، ص ۴۰۵.
۲۴. الأملی للصدوق: ص ۴۸۷.
۲۵. شرح غرر الحکم: ج ۵، ص ۸۴.
۲۶. شرح غرر الحکم: ج ۵، ص ۳۵۲.
۲۷. بحار الأنوار، ج ۷۷، ص ۱۷۲.
۲۸. تنبیه الخواطر: ج ۲، ص ۱۱۶.
۲۹. بحار الأنوار: ج ۲، ص ۹۹.
۳۰. نهج البلاغه: حکمة ۸۰.
۳۱. شرح غرر الحکم: ج ۴، ص ۶۲۲.
۳۲. شرح غرر الحکم: ج ۴، ص ۶۲۵.
۳۳. شرح غرر الحکم: ج ۲، ص ۴۰۸.
۳۴. عوالی اللالی: ج ۱، ص ۳۹۵.
۳۵. خصال صدوق، باب الاثنین، ص ۳۴.
۳۶. بحار الأنوار: ج ۱۳، ص ۴۱۵.
۳۷. نهج الفصاحه، ح ۲۸۳۶.
۳۸. الاحتجاج: ج ۱، ص ۳۶۷.
۳۹. نهج الفصاحه، ص ۲۲۸.
۴۰. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۵.
۴۱. غرر الحکم، ص ۵۹.
۴۲. کنز العمال: ۵۸۷۲.
۴۳. کنز العمال: ۵۸۷۳.
۴۴. وسائل شیعہ، ج ۱، ص ۳۱۰.
۴۵. نهج البلاغه، ص ۴۶۹.
۴۶. کنز الفوائد، ج ۲، ص ۱۱.
۴۷. بحار الأنوار، ج ۷۹، ص ۱۷۰.
۴۸. تحف العقول، ص ۲۸.
۴۹. الذریه الی الحافظ الشریعه، ج ۱، ص ۲۱۳.
۵۰. کافی، ج ۱، ص ۲۵.
۵۱. غرر الحکم: ۳۰۵۲.
۵۲. غرر الحکم: ۲۲۷۲.
۵۳. شرح غرر الحکم: ج ۶، ص ۴۳۶.
۵۴. غرر الحکم: ۴۹۰۳.
۵۵. غرر الحکم: ۷۲۲۳.
۵۶. نهج البلاغه، نامه ۵۸.
۵۷. عده الداعی و نجاح الساعی، ص ۲۳۶.
۵۸. نهج البلاغه، ص ۲۹۴.
۵۹. تنبیه الخواطر: ۱۱۹/۲.
۶۰. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۵۱.
۶۱. نهج الفصاحه ص ۴۶۶.
۶۲. بحار الأنوار: ۲۵۵/۷۸.
۶۳. بحار الأنوار: ۳۷۰/۷۸.

الفعالِ مِنْ قَمْعِ نَوَاجِمِ الْفَخْرِ وَقَدَحِ طَوَالِعِ الْكِبَرِ؛ از این جاست که خداوند بندگان مؤمن خود را به وسیله نمازها و زکات‌ها و جدیت در روزه‌داری در روزها واجب، نگهداری می‌کند، زیرا که این امور باعث آرام شدن اعضا و جوارح و خشوع دیدگان و فروتنی جان‌ها و خضوع دل‌ها و بیرون راندن کبر و نخوت از وجود آنان می‌شود... بنگرید، که این اعمال چگونه نمودهای فخر فروشی را در هم می‌شکنند و آثار و نشانه‌های تکبر را می‌زدایند! ^{۵۸}

پرخوری:

پیامبر خدا ﷺ: الْقَلْبُ يَتَحَمَلُ الْحِكْمَةَ عِنْدَ خُلُوقِ الْبَيْطَنِ، الْقَلْبُ يُمِجُّ الْحِكْمَةَ عِنْدَ امْتِلَاءِ الْبَيْطَنِ؛ آنگاه که معده خالی باشد، دل حکمت را می‌پذیرد؛ زمانی که معده پر باشد دل حکمت را بیرون می‌افکند. ^{۵۹}

جهل و نادانی

امام علی:

الْعَقْلُ يَهْدِي وَ يَنْجِي، وَ الْجَهْلُ يَغْوِي وَ يَرْدِي؛ عقل راهنمایی می‌کند و نجات می‌دهد و نادانی گمراه می‌کند و نابود می‌گرداند. ^{۶۰}

رسول خدا ﷺ:

خَيْرُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مَعَ الْعِلْمِ وَ شَرُّ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مَعَ الْجَهْلِ؛ خیر دنیا و آخرت با دانش است و شر دنیا و آخرت با نادانی. ^{۶۱}

خشم و غضب:

امام صادق ﷺ: الْعَضْبُ مَمْحَقَةٌ لِقَلْبِ الْحَكِيمِ، وَمَنْ لَمْ يَمْلِكْ غَضَبَهُ لَمْ يَمْلِكْ عَقْلَهُ؛ خشم، دل حکیم را تباہ می‌کند و کسی که اختیار خشم خود را نداشته باشد اختیار عقل خویش را ندارد. ^{۶۲}

طبع فاسد:

امام هادی ﷺ: الْحِكْمَةُ لَا تَنْجِعُ فِي الطَّبَاعِ الْفَاسِدَةِ؛ حکمت در جان‌های فاسد مؤثر و مفید نمی‌افتد. ^{۶۳}

پی‌نوشت‌ها

۱. بحار الأنوار، ج ۴۰، ص ۲۰۱.
۲. بحار الأنوار، ج ۲۶، ص ۱۵۸.
۳. بحار الأنوار: ج ۲۶ ص ۲۴۵.
۴. بحار الأنوار، جلد ۲۶، صفحه ۲۴۹-۲۴۸.
۵. تهذیب الأحکام: ج ۶ ص ۹۶.
۶. بحار الأنوار، جلد ۲۶، صفحه ۲۶۰.
۷. شرح غرر الحکم: ج ۶ ص ۱۰.
۸. شرح غرر الحکم: ج ۲، ص ۳۲.
۹. نهج الفصاحه، ص ۶۰۰.
۱۰. غرر الحکم، ص ۳۶۰.